

TİNBÜKTÜ

dation, 1419/1998). Tinbüktü ve civarında sayıları altmışla seksen arasında olduğu belirtilen özel yazma eser kütüphanelerinde toplam 300.000 civarında eser bulunduğu tahmin edilmektedir. Zor şartların yaşandığı çöl ikliminde böylesine önemli tarihî dokusundan dolayı "çöl incisi" diye anılan Tinbüktü 1988'de UNESCO tarafından insanlığın ortak mirası sayılan yerler arasına alınmıştır. 333 velinin kabrini barındırdığı söylenen şehir, 2006 yılında merkezi Fas'ın Rabat şehrinde olan İslâm Konferansı'na bağlı İslâm Eğitimi, Bilimi ve Kültürü Teşkilâtı (Organisation Islamique Pour l'Education, les Sciences et la Culture [ISESCO]) tarafından Afrika kıtasındaki İslâm kültür başşehri ilân edilmiştir. Şehir, eski kervan yolları üzerindeki ulaşım merkezi olma özelliğini yitirmiş olsa da nehir ulaşımı (iskelesi olan Kabara şehri vasıtasıyla) açısından önemini sürdürmektedir.

1824-1828 yılları arasında Mısır asıllı bir müslüman kılığında başta Tinbüktü ve Cenne Batı Afrika'nın önemli merkezlerini gezen René Caillié 1828'de buranın nüfusunu 12.000 olarak verir ve şehirdeki bütün siyahilerin Kur'an-ı Kerim'i ezbere okuduğunu söyler. 1853 yılında şehre gelen Alman seyyahı Heinrich Barth ise 13.000 kişinin yaşadığını kaydeder. 1894'te Fransız sömürgesine giren Tinbüktü'nün nüfusunda azalma başladı ve 1926'da 5500 kişiye kadar indi. Şehrin nüfusu 2009 yılında 54.779 olarak tesbit edilmiştir. Tinbüktü idarî bölümünün sınırları içinde Diré, Gondam, Gourma-Rharous, Niafunké şehirleriyle Tinbüktü şehrinin yakın çevresinde Alafia, Ber, Bourem-Inaly, Lafia, Salam beldeleri bulunmaktadır. Mali Cumhuriyeti'nin ortalarından kuzeydoğusuna doğru geniş bir alanı kaplayan Tinbüktü idarî bölümü 1990'lı yıllarda Tevârik direnişi yüzünden zor günler yaşamış, ancak 27 Mart 1996 tarihinde devletle direnişçiler arasında barış antlaşması imzalanmıştır. Bu önemli günün hâtiyasına şehirde la Flamme de la Paix adını taşıyan bir anıt inşa edilmiştir. Tinbüktü'de yetişen âlimler İslâm kültürünün bölgede yayılmasında önemli rol oynamıştır. Songay İmparatorluğu devrinde büyük kadılık görevinde bulunan ve mezarı günümüzde Tinbüktü'deki önemli ziyaretgâhlardan biri olan Mahmûd b. Ömer et-Tinbüktî, Muhammed Bâgyu', Ahmed Bâbâ et-Tinbüktî ve babası Ahmed b. Hâc Ahmed, başlangıçtan 1666 yılına kadar Bilâdüssûdan'ın içtimaî, dinî ve kültürel tarihini ihtiva eden *Târîhu'l-Fettâş* adlı eserin müellifi Mahmûd b. Mütevekkil Kâ't, Bilâdüssûdan tarihinin

ikinci önemli kaynağı sayılan *Târîhu's-Sûdân*'ın müellifi Abdurrahman b. Abdullah es-Sa'dî Tinbüktülü âlimlerin en meşhurlarıdır.

BİBLİYOGRAFYA :

İbn Battûta, *er-Rihle*, Beyrut 1987, s. 700; Hasan el-Vezzân, *Vaşfü İfrîkiyye*, II, 165-167; Mahmûd Kâ'ti et-Tinbüktî, *Târîhu'l-Fettâş* (nşr. ve trc. O. Houdas – M. Delafosse), Paris 1964, tür.yer.; Abdurrahman b. Abdullah es-Sa'dî, *Târîhu's-Sûdân* (nşr. ve trc. O. Houdas), Paris 1964, tür.yer.; Mavlây al-Qâsim b. Mavlây Sulaymân, *Tombouctou au milieu du XVIIIe siècle* (nşr. ve trc. M. Abitbol), Paris 1982; M. Abitbol, *Tombouctou et les arma*, Paris 1979; Muhammed el-Garbî, *Bidâyetü'l-hükmi'l-mağribî fi's-Sûdânî'l-Garbî*, Küveyt 1982, s. 282-286, 573-578; R. Caillié, *Voyage à Tombouctou*, Paris 1982, I-II; İsmâil el-Arabî, *eş-Şahrâ'ü'l-kübrâ ve şevâtü'ühâ*, Cezayir 1983, s. 311-316; Elias N. Saad, *Social History of Timbuktu*, Cambridge 1983, tür.yer.; Charles Abdoulaye Danioko, "Tombouctou", *Culture et civilisation islamiques: le Mali*, Rabat 1408/1988, s. 76-79; S. M. Cissoko, *Tombouctou et l'empire Songhay*, Paris 1996; M. Celâl Abbas, "Timbüktü: Akdemü merâkizi'l-İslâm fi Garbi İfrîkiyye", *ME*, sy. 10 (1965), s. 1078-1085; H. T. Norris, "Sanhajah Scholars of Timbuktoo", *BSOAS*, XXX (1967), s. 634-640; J. Cuoq, "La famille Aqit de Tombouctou", *IBLA*, sy. 141 (1978), s. 85-102; Abdülhamid el-Herâme, "Tinbüktü: Nâfize 'ale't-târîh ve't-türâsi'l-İslâmî", *Mecelletü Külliyyeti'd-da'veti'l-İslâmiyye*, sy. 4, Trablus 1987, s. 228-235; Jean-Michel Djian, "Les manuscrits trouvés à Tombouctou", *Le monde diplomatique*, LI/605, Paris 2004, s. 16; B. Carra de Vaux, "Timbuktu", *IA*, XII/1, s. 333-334; J. O. Hunwick, "Timbuktu", *EP²* (İng.), X, 508-510.

AHMET KAVAS

TİPÛ SULTAN
(ö. 1213/1799)Meysûr sultanı
(1782-1799).

1163 (1750) yılında günümüzde Bangalur (Bangalore) bölgesindeki Devanahalli'de doğdu. Asıl adı Feth Ali olup Hindistan'ın güneybatısında kurulan müslüman

Meysûr Sultanlığı'nın kurucusu Haydar Ali Han'ın oğludur. Bir Hindu ricalığı olan Meysûr'u ele geçirip (1760) burada hâkimiyet tesis eden, XVIII. yüzyılın sonlarına doğru Bâbürlü Sultanı Evrengzib'in Güneybatı Hindistan'ı egemenliği altına alması üzerine onunla anlaşan ve bölgedeki en büyük rakibi Maratalar'a karşı ittifak oluşturan Haydar Ali, aynı zamanda Fransızlar'la anlaşarak bölgede ilerleyişine devam etmek isteyen İngilizler'e karşı direniyordu. Gençlik yılları bu mücadeleler içinde geçen Feth Ali iyi bir eğitim aldı. Arapça, Farsça, Urduca öğrendi; âlim, şair ve asker olarak yetişti. Daha on beş yaşında iken babasının yanında ilk Meysûr-İngiliz savaşına katıldı (1776). Şubat 1782'de cereyan eden İkinci Meysûr savaşında İngilizler'i mağlûp edince büyük ün kazandı. Aynı yılın sonunda babasının vefatı üzerine tahta geçti. Ardından bölgedeki küçük krallıkları ilhak etti, Maratalar ve Nizamlar üzerine üstünlük sağladı.

Tîpû Sultan bir taraftan İngilizler'e karşı Fransızlar'la iş birliğini devam ettirirken diğer taraftan Osmanlı Devleti ve Afgan Hanlığı ile ittifak girişiminde bulundu. Bu çerçevede 1786'da 700 kişilik bir elçilik heyetini İstanbul'a gönderdi. Heyet Muskat, Buşira, Basra ve Bağdat yoluyla bir buçuk yılda İstanbul'a ulaştı. İngilizler'e karşı askerî yardım, ayrıca ticarî ilişkilerin geliştirilmesini isteyen Tîpû Sultan'ın Osmanlı halifesinden bir hilâfet beratı talep ettiği kaynaklarda belirtilir. Osmanlılar'dan bu şekilde berat istenmesinin ilk ve tek örneği olan bu hadise Osmanlı hilâfetine başka ülkelerdeki algılanışı bakımından önemlidir. Tîpû Sultan, I. Abdülhamid'e yazdığı mektupta İngilizler'in bölgede büyük tahribat yaptıklarını, insanları zorla hıristiyanlaştırdıklarını, bunlara karşı cihada devam edebilmesi için desteğe ihtiyacı bulunduğunu bildiriyor, ticarî iş birliğinin yanı sıra

Tîpû Sultan'ın türbesi ve savaş meydanında cesedinin bulunduğu bulduğu yere dikilen taş

asker ve mühimmat istiyordu. Ancak Osmanlı Devleti bu sırada Rusya ile savaş halinde olduğundan İngiltere'yi karşısına almak istemiyordu. Tipû Sultan'a gönderilen cevabî mektupta her şeye rağmen barışın korunması tavsiye edilmişti. İstanbul'dan bekledikleri desteği alamayan heyet mensupları benzer taleplerle Paris'e, ardından İngilizler'i krala şikâyet için Londra'ya gitmek üzere ayrıldılar. Bu arada İngiliz, Marata ve Haydarâbâd Nizamı'gı askerlerinden oluşan müttefik güçlere karşı yenilgiye uğrayan Tipû Sultan (1792) bu defa Fransızlar'la bir ittifak girişiminde bulununca İngilizler, III. Selim'e başvurup müslümanların önderi sıfatıyla düşmanlığı sona erdirmesi için Tipû Sultan'a tavsiyede bulunmasını istediler. Bunun üzerine III. Selim, Tipû Sultan'a Rebîülâhîr 1213 (Eylül 1798) tarihinde bir mektup göndererek Fransızlar'ın Mısır'ı işgallerinden söz etti; asıl İslâm düşmanın Fransızlar olup amaçlarının İslâm âlemini işgal etmediğini, kesinlikle Fransızlar'a inanılmaması gerektiğini söyledi ve ihtiyaç halinde ara buluculuk yapabileceğini bildirdi. Bu mektuba cevaben Tipû Sultan, III. Selim'e Fransızlar'a karşı tedbirli davranacağını, ancak İngilizler'e de güvenilemeyeceğini belirten iki mektup daha gönderdiyse de bunlar İstanbul'a ulaşmadan Tipû Sultan, Srirangapatam savaşında yenilerek hayatını kaybetti (29 Zilkade 1213 / 4 Mayıs 1799). Türbesi Srirangapatam'dadır; burada ayrıca Mescid-i Âlî ve büyük sarayı ile Derya Devlet adlı yazlık kasrı dikkat çeker. Onun ölümünden sonra İngilizler'in Güney Hindistan'da yayılışının önündeki en büyük engel olan Meysûr Sultanlığı toprakları İngiliz hâkimiyetine girdi.

Tipû Sultan saltanatı sırasında tarımın gelişmesine büyük önem vermiş, imar faaliyetlerinde bulunmuş, barajlar, yollar ve limanlar yaptırmıştır. Sri Lanka, Afganistan, Fransa, Osmanlı ve İran gibi ülkelerle ticareti geliştirmiş, tüccar, âlim ve sanatkarların Meysûr'a gelmesini sağlamıştır. Kendi adına para bastırılmış, yeni takvim, yeni ölçü tartı birimleri ve malî sistem oluşturmuştur. Tipû Sultan ayrıca Hindistan askerî tarihinde roketin mucidi olarak bilinir; bu roketlerden ikisi Londra'da bulunmaktadır (Royal Artillery Museum). İme ve kitaplara meraklı olan Tipû Sultan'ın kurduğu zengin kütüphanenin bir bölümü 1806'da İngilizler tarafından Londra'ya, bir bölümü de 1808'de Kalkûta'daki Asiatic Society of Bengal'e nakledilmiştir.

BİBLİYOGRAFYA :

BA, *Nâme-yi Hümâyûn Defteri*, IX, 178, 209-211; Mir Hussain Ali Khan Kirmani, *History of Tipu Sultan* (trc. W. D. Miles), Lahore 1974; G. P. Taylor, *The Coins of Tipu Sultan*, Oxford 1914; Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, IV/2, s. 156, 160, 161; Mohibbul Hasan Khan, *History of Tipu Sultan*, Calcutta 1951; a.m.f., *Tipu Sultan's Mission to Constantinople*, Delhi 2005; L. B. Bowring, *Haidar Ali and Tipu Sultan and the Struggle with the Muslim Powers of the South*, New Delhi 1974; B. Sheikh Ali, *Tipu Sultan: A Study in Diplomacy and Confrontation*, Mysore 1982; Azmi Özcan, *Pan-İslamizm: Osmanlı Devleti, Hindistan Müslümanları ve İngiltere (1877-1924)*, Ankara 1997, s. 18-21; N. B. Pande, *Aurangzeb and Tipu Sultan: Evaluation of Their Religious Policies*, Delhi 1997; K. Brittlebank, *Tipu Sultan's Search for Legitimacy: Islam and Kingship in a Hindu Domain*, Delhi 1997; *State and Diplomacy Under Tipu Sultan: Documents and Essays* (ed. Irfan Habib), Delhi 2001; Mohammad Ilyas Nadvi, *Tipu Sultan-A Life History*, Delhi 2004; Hidayat Hossain, "The Library of Tipu Sultan", *IC*, XV (1940), s. 139-167; Yusuf Hikmet Bayur, "Tipu Sultan ile Osmanlı Padişahlarından I. Abdülhamid ve III. Selim Arasındaki Mektuplaşma", *TTK Belleten*, XII/47 (1948), s. 617-654.

AZMI ÖZCAN

TİRAN

Arnavutluk'un başşehri.

Heybetli Dajti dağının (1610 m.) eteklerindeki tepelik alanla verimli ovaların birleştiği kesimde deniz seviyesinden 110 m. yükseklikte yer almaktadır. Tiran adı etrafında birçok faraziye ileri sürülürse de bunlardan hiçbirini ikna edici görünmez. Tiran 1614 yılından itibaren ortaya çıkan bir Osmanlı şehridir, ancak yöresinde tarih öncesi dönemden kalan yerleşme yerleri olduğu bilinmektedir. Tiran ovasında bulunan İller'e ait pek çok sayıdaki yer adları burada en azından 3000 yıldır Arnavutlar'ın yaşadığını ortaya koyar. Küçük bir kasaba şeklinde Tiran'dan ilk defa, Marin Barletius'un *Tarih*'inden nakledilen 1418 tarihli Venedik belgesinde söz edilir. Bölgenin 835 (1431-32) tarihli ilk Osmanlı tahririnden anlaşıldığına göre bu kesimde bazıları elli hâne, çoğunluğu beş ve yirmi hâne nüfusa sahip köyler vardır, bu durum yörenin nisbeten sık nüfuslu bir iskân alanı olduğunu gösterir. Bunların arasında günümüzde Tiran'ın bir banliyösü durumundaki Kamza köyü de bulunmaktadır. Osmanlı öncesi dönemde yerleşmeler daha çok korunaklı yerlerde, tepelerde iken ovalık kısımda herhangi bir iskân izi görülmez.

Tirana ovası ve aynı adı taşıyan mezrası, İskender Bey ile Osmanlılar arasındaki uzun mücadelelerde (1450-1478) Büyük

Tiran ve Küçük Tiran diye zikredilir. XV. yüzyılın sona ermesiyle birlikte bölgede artan nüfusun etkisiyle ekonomik canlanma görülür. 991 (1583) tarihli *Ohri (Ohrid) Sancağı Defteri*'nde tepelerdeki 110 köy ve kısmen verimli hale getirilen ovadaki 2900 hâne kaydedilir. 1591'de Makedonya'daki Ohri'ye giden Venedikli seyyah Lorenzo Bernado'nun Tiran ovasını geçen yol üzerinde Makedonya'daki Struga'dan gelen ve Lezhë (Leş) Limanı'na hareket eden 500 atlık bir kervan gördüğünü söylemesi Tiran bölgesinden geçen ticaretin önemini ortaya koyar. 1614 yılında Petrela Kalesi yakınındaki Mulleti köyünde Osmanlı asilzadesi Sulejman Bargjini (Berkinzâde) bir cami, hamam, han ve Tiran'da bir imaret yaptırdı; ayrıca pazar yeri ilâve ederek köyün kasabaya dönüşmesine katkıda bulundu. Bu kasaba, Balkanlar'ın içlerine doğru giden büyük ticaret yollarıyla bağlantılı olan ovada bir ticaret merkezi olarak sivrildi; daha verimli bir ekonominin ve daha büyük bir nüfusun temel ihtiyaçlarına cevap verebilecek şekilde ortaya çıktı.

1072'de (1661-62) Evliya Çelebi tarafından Tiran'ın bu anlamda canlı bir tasvir yapılır. Zahmetli Kerraba geçidinden gelerek kasabaya ulaşan Evliya Çelebi buranın Ohri sancağına bağlı olduğunu, bir voyvoda ile bir kadının görev yaptığını, birçok camisi, hanları, hamamları, alışveriş yapılan sokakları ve meyve bahçeleri bulunduğunu yazar. Kasaba geniş bir düzlükte kurulmuştur ve bütün binaları kiremitle kaplanmıştır (*Seyahatnâme*, VI, 106). Bu kısa tasvir bir klişe de olsa Tiran'ın köyden kasaba haline geldiğine ve önem kazandığına işaret eder. XVII ve XVIII. yüzyıllarda Tiran tarım ürünlerinin ticaretinin yapıldığı nisbeten küçük bir merkez halinde kaldı. 1769 yılında buradan Venedik'e 2600 varil zeytinyağı ihracatı yapıldığı, pamuklu ve ipeki üretiminin bulunduğu, seramik ve kuyumculuk dahil metal işler ve dericilikle uğraşıldığı dikkati çeker. XVII. yüzyıl resmî Osmanlı kaynakları o dönemde Tiran'ın bir kadılık merkezi olmadığını gösterir. XVIII. yüzyılın sonuna doğru şehir, daha önceden önemli yerleşim birimleri olan Petrela ve Akçahisar'ın (Kruya) önemini kaybedip nüfusun Tiran'a taşınması sebebiyle büyük değer kazandı.

1703'te Tiran'da 400 hâne ve 3000 kişilik nüfusun bulunduğu zikredilir. 1820'de bu rakam iki katından daha fazladır. 1793'te Molla Bey Bargjini (Berkinzâdeler) tarafından büyük bir caminin yapımına başlanması da şehrin önemini gösterir.